

A megkerült elemzés

Kovrig Béla: A nemzeti kommunizmus és Magyarország. Budapest, Gondolat Kiadó – Barankovics István Alapítvány, 2016.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulója számos monográfiával, tanulmánykötettel, tudományos publikációval gazdagította a hazai történettudományt. Az évek óta folyó kutatások, kisebb-nagyobb konferenciák eredményeként napvilágot látott kiadványok sorában egy váratlan könyv is megjelent. A váratlanság oka többértű, egyrészt a mű ismeretlensége, másrészt mondanivalójának gazdagsága, illetve mélysége. Az egykori szociológus, szociálpolitikus Kovrig Béla *A nemzeti kommunizmus és Magyarország* címmel megjelent kötete akár az évforduló egyik meglepetésének is tekinthető. Ez a sajátos sorsú tudományos vállalkozás közel hat évtizeddel megszületése után foglalhatja el helyét a historiográfiában és válhat a tudományos diskurzus részévé.

Az 1956-os forradalom története az egyik legtöbbet elemzett hazai eseménysor. A hidegháború korszakának egyik meghatározó konfliktusaként hatása a nemzetközi kapcsolatokban, az esztétörténetben és nem utolsósorban Magyarország külföldi imázsának évtizedekig tartó pozitív alakulásában is kimutatható. Ebből következően a magyar október eseményeinek elemzése már egykorúan elkezdődött. A politikusok, propagandisták és publicisták megnyilatkozásain túl a forradalom által felszínre hozott politikai kérdések, jelenségek a társadalomtudományokat is megtermékenyítették. Kovrig Béla alapos adatgyűjtésen nyugvó munkájának egyik érdeme, hogy visszatükrözi, milyen mértékben hatott közvetlenül a magyar '56 az amerikai, illetve a nemzetközi tudományosságra a szovjetológiától a szociológián át a politológiáig. Napjainkban, amikor a forradalommal kapcsolatos történeti irodalom szinte áttekinthetetlenül gazdag,¹ a megjelent munka pont az értelmezési keretek, hagyományok kialakulásának megértéséhez vihet közelebb.

A rendszerváltás óta itthon is szabadon folyó historiográfiai kutatásoknak köszönhetően részleteiben ismert, hogy az 1956-ról szóló diskurzust kezdetben egyrészt a baloldali, reformmarxista megközelítések uralták, másrészt a totalitárius paradigma határozta meg. Emlékezetét azonban idehaza (a hivatalos párttörténet és a tabusítás ellenében) a legkülönbébb társadalmi csoportok őrizték gesztusokban, szimbolikus kifejezési formákban, versekben. Most nemcsak egy újabb korai elemzés válik elérhetővé, hanem a mainstream történeti irodalomban kevésbé ismert hagyomány képviselőjének munkája kerülhet elénk. Ráadásul a kereszténydemokrata beállítottságú Kovrig Béla eddig kéziratban lappangó elemzésének publikálásával egy tudós életműve is teljessé válik.

A könyv megjelenését lehetővé tevő Barankovics István Alapítvány tevékenységének köszönhetően a szerző másik alapvető műve, a *Magyar társadalomtörténet*² 2011-ben jelent meg. Ebben a korábbi írásában nem pusztán az 1945 előtti kormányzatok szociálpolitikai törekvéseit összegezte, de a Horthy-korszak általános értékelése kapcsán is alapvető téziseket fogalmazott meg. *A nemzeti kommunizmus és Magyarország* című munka egy szélesebb perspektívában, de lényegében az 1945 és 1956 közötti politikai folyamatokat elemzi. Ez tehát a szerző szemszögéből szó szoros értelmében vett jelenkortörténet, ám a felmerülő kérdésekre választ elsősorban nem egy ideológus, politikus (bár Kovrig Béla többé-kevésbé ezekbe a szerepekbe is belekóstolt), hanem egy globális áttekintéssel rendelkező társadalomtudós adja.

Ezen a ponton nem hagyható figyelmen kívül, hogy a mostani kiadás rávilágít a szerző sorsára, a magyar kereszténydemokrata hagyomány alakulására. A sorok között ott van Kovrig Béla egyéni tragédiája, személyes életpályájának alakulása is. A tudós politikus

életútjának rejtett részleteit az ÁBTL aktái dokumentálják.³ A politikai rendőrség által történt behálózása, menekülése, az emigrációban történő megzsarolására tett kísérletek, itthon élő édesanyjának megzsarolása drámai háttérként jelenhet meg a mű olvasásakor. A munka fennmaradt változatára tekinthetünk úgy, mint egy emigráns tudós kitartásának gyümölcsére, ám az értekezésből érződik az értékes kutatási program megvalósítása érdekében végzett sikertelen kilincselés is.

A megjelent kötet egy eszmetörténeti jellegű munka és egy empirikus kutatási jelentés ötvözete. Az elemzés gazdag szociológiai, politológiai, történeti irodalom felhasználásával született meg. Az alapos klasszikus műveltséggel rendelkező szerző állításait a modern társadalomtudomány nyelvén fogalmazta meg. A kutatás félezer tételes irodalomjegyzéke mutatja, hogy a szerző mindennek utánanézett, ami elérhető volt számára a munkahelyén, a Marquette Egyetemen, illetve az emigrációban. Ahogy jegyzetei mutatják, a *Pravdától a Népszabadságon* át az amerikai folyóiratokig nyomon követte a napi sajtót. Ezen felül Marxtól és Lenintől éppúgy idézett, mint a kortárs szociológusoktól vagy éppen Szekfű Gyulától. Az elemzéshez az egykorú rádióadások, röplapok, újságok mellett felhasznált verseket, kiértékelt ezerháromszáz terjedelmes kérdőívet, fókuszcsoporthoz tartozó interjúkat készített. Tulajdonképpen egy intézményi méretű kutatási projekt egyik gyümölcse ez a munka. Fennmaradt és most publikált formájában nem egy végleges nagymonográfia, de több mint kutatási jelentés. Az elemzésben felvázolt problémák napjainkban is releváns kérdések. (Amint azt a mű legkorábbi fogadtatása is mutatja, a hatvanadik évfordulón a menekültek vagy éppen az antiszemitizmus kérdése vált kifejezetten érdekessé a szélesebb közvélemény számára.⁴) Így az értekezés gazdagsága miatt a munka átfogó elemzésére nem vállalkozom, inkább néhány érdekes szempontot, tézist, jellegzetességet emelek ki az értekezésekből.

A korai partikuláris forradalomtörténetekhez képest Kovrig Béla horizontja meglepően tágas. Írásában fontos szerepet kap a két meghatározó modern (huszadik századi) paradigma: a nacionalizmus (a nemzeti eszme) és a szocializmus (értve alatta számtalan alakváltozatát) kölcsönhatásainak vizsgálata. Ebben a keretrendszerben mutathatja ki a német nemzetiszocialista és a szovjet bolsevik logika közös gyökereit, továbbá egymásra gyakorolt hatásait. Sőt a nacionalizmust mint eszmei behatolási csatornát is vizsgálja a különböző rendszerekben. Gondolatmenetének ezek a rétegei a totalitárius megközelítésekhez közelítik elemzését, ám adatgazdagsága miatt a munka rétegei vizsgálhatók.⁵

Kovrig Béla szigorú és pontos fogalomhasználata teszi lehetővé, hogy érvényesen beszéljen az antiszemitizmus problémájáról, illetve a magát kereszténynek címkéző politikáról. Az emigrációban született munka a Magyarországon még évtizedekig tabuként kezelt kérdést is vizsgálat tárgyává tehetette. Elemzése az emigráns kereszténydemokrata hagyomány értékes része. Barankovics István tanulmányaival⁶ együtt része annak a folyamatnak, amely során a magyar szellemi élet legjobbjai a holokauszt tragédiájának magyar fejezeteivel (a folyamattal, a felelősökkel) is szembenéztek. Tették ezt már a hatvanas években a nyugati tudományosság és közélet számára is befogadható nyelven, a diktatórikus propaganda által megterhelt fogalmakat felszabadítva. Bár Kovrig Béla egyes tézisei nyilván vitathatók, megállapításai az évtizedes kutatások fényében is megállják a helyüket. Ma is inspiráló lehet, ahogy a hosszú távú folyamatokat elemezve foglalkozik a tömegek nacionalizmusával és az általa „negatív szocializmusnak” nevezett jelenséggel. S miközben a nemzetiszocialista befolyás előtti magyar előzményekre figyelmeztet, leszögezi, hogy „sokak antiszemitizmusa nem volt más, mint pseudo-kapitalizmusellenesség”.⁷

Az árnyaltság és kritikai attitűd minden eszmerendszerrel szemben érvényesül. A szerzőhöz közel álló keresztényszocializmus (illetve az ezzel a névvel fellépő, visszaélő mozgalmak) is szigorú bírálatban részesülnek. Tömör megállapítása szerint Magyarországon a keresztényszocializmus a húszas években közép-európai

klerikalizmussá lett, „melynek hívei azok voltak, akiknek nem volt indíttatásuk gondolkodni, a maguk fejével közéleti döntéseket hozni, és a maguk útját járni, hanem áthárították döntéseik meghozatalát egy vagy több olyan papra, akiket általános szaktekintélynek véltek”.⁸ Egy másik helyen az 1919–1921 közti kereszténydemokrata rezsim bukásáról ír, amelyet az „ellenforradalmi és maradi, pseudo-konzervatív erők” söpörtek el. A második világháború utáni átmenetet, az 1945–1947 közötti időszakot szociális demokráciának minősíti, ami kutatási eredményei szerint 1956-ban is a legfontosabb igazodási pont a formálódó politikai elképzelésekben.

Ugyanakkor Kovrig Béla elemzése során elegánsan elméleti és empirikus módon is cáfolja a Horthy-fasizmus tételét. Gondolatmenetében visszatérnek azok az elemek, amelyek a hazai dogmatikus elbeszélések cáfolatát célozzák. Az 1956-os forradalmat minősítő konkrét rágalmat olykor elegáns és triviális, ugyanakkor jól adatolt válasszal utasítja vissza, például amikor az 1945 előtti katonai elit sorsáról értekezik. (Érdekes, ahogy egyes pontokon helyet kapnak személyes emlékei is. A szerző kortanúként is megszólal az 1945 előtti tisztikar politikai beállítottsága, Horthy-ellenessége, fasiszta, avagy nemzetiszocialista nézetei kapcsán.)⁹

Az elemzés központi fogalma a címben is szereplő „nemzeti kommunizmus” összetétel. A nacionalista eszmék és a kommunista rendszerek kapcsolata eddigre (amint arra a tanulmány megírását ösztönző egyik konferencia megszervezése utal) bevett kutatási témának számított. Másrészt a magyar forradalom és szabadságharc elemi erővel vetette fel az ezzel kapcsolatos kérdéseket. Kovrig Béla válaszai alapos fogalomtörténeti fejtegetésen alapulnak. Vizsgálata részletesen foglalkozik Nagy Imre vagy Gomułka gondolataival. Jellemző, hogy az ellenforradalmi minősítés dekonstrukciójakor nem a *Fehér Könyvek*, hanem a *Pravda* anyagaiból indul ki. A kezünkben lévő könyv tehát egyben egy (egyetemi) marxizmustörténet, illetve szovjetológiai jegyzet is. Gondolatmenete elméleti és empirikus vizsgálódás az elérhető nacionalizmuselméletek bevonásával, sőt azok továbbgondolásával. A szerző, a kritikai elme szabadsága több helyen is megmutatkozik, például egy olyan szociológiai fogalom bevonásakor, mint az akkultúráció, ami lehetőséget ad arra is, hogy a kommunista törekvéseket összevesse a katolikus egyház működésével.¹⁰

A többdimenziós vizsgálat végső kérdése az 1956-os eseményekre összpontosul. Minek is nevezhető az eseménysor? Kovrig Béla, mint polgári tudós, nem riad vissza attól, hogy kérdőíves vizsgálat eredményeként a forradalom baloldali tartalmait vizsgálja. Ehhez értékkategóriákat állít fel, és olyan összetett fogalmak tartalmait elemzi, mint a demokrácia, a nép vagy éppen a szabadság. Talán nem kell részletezni, hogy egy ilyen értékszociológiai vizsgálat legalább annyira modern, akárcsak az IBM gépek használata vagy a fókuszcsoportos vizsgálatok. A munka megírására pedig évekkel a hazai szociológia újraindításának előtt került sor.

Az értekezés három hipotézise az 1956-os eseménysorral (amelyre az angolszász terminológia szerint használja a felkelés kifejezést is) kapcsolatban a következő: 1) társadalmi rekonstrukcióra irányuló mozgalom volt, 2) a patriotizmus által meghatározott hazafias felszabadító mozgalom volt, 3) a nacionalizmus által meghatározott nemzeti felszabadító mozgalom volt. Kovrig Béla összegző megállapításai nem állnak messze attól, ahogy napjaink mértékadó munkái látják: 1956 értelmezhető antitotalitárius lázadasként, a demokratikus értékek helyreállítására vagy egy új öngazgató szocializmus megteremtésére tett kísérletként, továbbá nemzeti szabadságküzdalemként is.¹¹

Válaszainak részletei talán csak a szűkebb szakmai közönség számára érdekesek, részmegállapításai azonban közérthetőek és inspirálóak, legyen szó morális kérdésekről, a hazához való viszonyról vagy 1956 arcainak vizsgálatáról. Kovrig Béla például érzékletes tablót rajzol a „népi hazafiságot” képviselő Nagy Imréről vagy az „államközpontú hazafiság” megtestesítőjéről, Maléter Pálról. Vizsgálata ugyanakkor

kiterjed az átélhető, megragadható jelképek, szimbólumok kialakulására: a Kossuth-címerre vagy a függetlenségi hagyomány egyéb elemeire.

Kovrig Béla munkája a tudományos elméletek, az empirikus kutatás és a személyes tapasztalatok izgalmas ötvözete. Így könyvének számtalan további olvasata lehetséges. A munka, véleményem szerint, ma is inspiráló: kérdések sorát veti fel, szempontokat ad társadalmi és politikai folyamatok elemzéséhez. A kiadvány egyszerre forgatható mint történeti elemzés és mint látóköruket bővítő forrásmunka. A most „hazatérő” munka, beépülve a jelenkor-történeti irodalomba, további vizsgálódások kiindulópontja lehet.

Végül megemlíthető, hogy a váratlanul feltalált mű megjelenésére nem kellett sokat várni. A Milwaukeeban meglelt kézirat „hazahozatalának” folyamatában – a Barankovics István Alapítvány közreműködésének köszönhetően – a szándékot tettek követték. A keménykötéses munka megjelentetése a Gondolat Kiadót dicséri. Az igényes külső ez esetben pontosan szerkesztett oldalakat, egy gondos forrásközlést takar. A fordítók a tudományos szöveget sikerrel ültették át a mai magyar nyelvre. Az olvasó eligazodását segítő bevezető tanulmányt Petrás Éva, a téma kutatója, az ÁBTL munkatársa jegyzi, akinek vonatkozó publikációi a *Betekintő* hasábjain is olvashatók.¹² A bőséges jegyzetanyag igazi kincsesbánya a téma részletei iránt érdeklődők számára. Kisebb nehézséget csak az eredeti, illetve a szerkesztői, fordítói jegyzetek elkülönítése okoz. A kötet függelékében közölt kérdőíves feldolgozás dokumentumai a könyv szerves részét képezik, egyúttal tudománytörténeti jelentőségűek. A bő háromszáz oldalas kötet elsődleges tanulmányozása után kutatóként csak reménykedhetünk, hogy Kovrig Béla hagyatékának további része is hamarosan közkinccsé válik.

¹ Egy évtizedeken át zajló gyűjtőmunka eredményét ld. az 1956-os Intézet honlapján: http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:bibliografia/tartalom_56 (utolsó letöltés: 2017. január 25.).

² Kovrig, 2011.

³ Tabajdi, 2008.

⁴ Kolozsi, 2016

⁵ Kovrig, 2016: 79.

⁶ Barankovics, 2001.

⁷ Kovrig, 2016: 76.

⁸ Uo. 163.

⁹ Uo. 132.

¹⁰ Uo. 34.

¹¹ Rainer, 2016: 172.

¹² Petrás, 2014; 2016.

Hivatkozott irodalom

Barankovics, 2001

Barankovics István: Az antiszemitaizmus okairól. In *Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*. Szerkesztette: Kovács K. Zoltán – Gyorgyevics Miklós. Budapest, Barankovics Akadémia Alapítvány.

Kovrig, 2011

Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika: 1920–1945*. Budapest, Gondolat.

Rainer, 2016

Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*. Budapest, Osiris.

Tabajdi, 2008

Tabajdi Gábor: Egy értelmiségi megtörése: A Kovrig-dosszié. In Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Az elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, Corvina – 1956-os Intézet. 193–203.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Kolozsi, 2016

Kolozsi Ádám: Hatvan év után kiderült, hogy hány antiszemita volt az '56-os magyarok között. Index, december 4. http://index.hu/tudomany/2016/12/04/1956_antiszemitizmus_kutatas/ (utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Petrás, 2014

Petrás Éva: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2014_4_petras (utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Petrás, 2016

Petrás Éva: Konfliktusra determinálva. Mindszenty József és Nagy Töhötöm kapcsolata. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2016_2_petras (utolsó letöltés: 2017. január 25.)